L'ALTA NOBLESA CATALANA EN LA CONQUESTA DE VALÈNCIA

ENRIC GUINOT RODRÍGUEZ
Universitat de València

SUMARI

1. La noblesa titulada: Els Cabrera, comtes d'Urgell i vescomtes de Cabrera. Els vescomtes de Cardona. Els vescomtes de Castellbó. El comte de Pallars. El comte d'Empúries. Els vescomtes de Rocabertí. El comte del Rosselló. El vescomte de Castellnou. El vescomte de Bearn. Els vescomtes d'Ager i Bas.- 2. Els magnats: Guillem i Pere de Montcada. Guillem d'Aguiló. Jaume de Cervera. Guerau i Guillem de Cervelló.- Berenguer i Gombau d'Entença. Ramon Berenguer d'Àger. Guillem d'Anglesola. Galceran de Pinós. Berenguer d'Erill.

Fa uns anys, en llegir el llibre d'A. Ubieto *Orígenes del Reino de Valencia*, em va cridar l'atenció especialment un capítol dedicat als motius, a les últimes raons, dels participants en la conquesta de València el 1238¹, titulat "Dos actitudes ante la reconquista de Valencia", l'autor resseguia de forma detallada els participants nobiliaris en dit procés militar, fent-ne un inventari tant dels catalans com dels aragonesos. Els seus llistats palesaven una considerable participació dels segons mentre relluïa la molt inferior presència de nobles catalans; els valors eren, sens dubte, cridaners: "La alta nobleza catalana se abstuvo absolutamente. Los magnates catalanes sólo colaboraron en un 10%. Los nobles aragoneses asistieron en su mayor parte,

¹A. UBIETO, *Orígenes del Reino de Valencia*, II, Saragossa, 1979, capítols IV i V.

"Anuario de Estudios Medievales", 26 (1996)

ya que alcanzó la cifra del 85'7%². Unes línies més avall, A. Ubieto reblava el clau: "el recuento hecho arriba testimonia una afluencia masiva de la nobleza aragonesa frente a la inhibición del conjunto de la nobleza catalana".

Tot i això, cap al final del mateix capítol, hi inclou uns quadres que no semblen tan categòriques ja que, buidant les dades del *Llibre del Repartiment*, reuneix uns llistats de 37 nobles i miles catalans front a 72 d'aragonesos, i 22 navarresos i castellans; tot seguit reconeixia que els primers —els nobles catalans— sumaven una quarta part de l'aportació nobiliària (pp. 92-93), però acabava l'estudi amb unes afirmacions categòriques: "la nobleza catalana se abstuvo en su mayoría: en cambio asistió casi toda la nobleza aragonesa. La conquista valenciana se había convertido en una empresa de la nobleza aragonesa" (p. 104).

Però aqueixa explicació de la conquesta valenciana per part d'A. Ubieto encara va més enllà; conclou sobre les raons d'aquesta diferent participació amb uns arguments que no deixen de provocar una estranya inquietud:

El espíritu de Aragón y Cataluña era muy distinto ya en plena Edad Media. Aragón se formó a base de doscientos años de lucha contra los musulmanes, reconquistando las tierras.... En Cataluña, en cambio, el espíritu de reconquista era por completo extraño.... La lucha contra los musulmanes sólo se realizará en función del espíritu religioso o de "cruzada".... Carentes los catalanes de este espíritu reconquistador se entienden las bulas del papa Gregorio IX para convencerlos de que acudan a la "cruzada".... Espíritu de reconquista en Aragón; espíritu religioso en Cataluña...³.

La conseqüència fonamental a la que arriba és que els aragonesos conquistaren València per a quedar-se, mentre els catalans guanyaren els béns espirituals i desaparegueren del País Valencià.

Aquestes argumentacions em duen a dues observacions: primera, no vaig a descobrir res si recorde a l'amable lector que ha estat concretament a partir d'aquestes valoracions històriques d'A. Ubieto, acompanyades de

²*ibidem*, p. 71.

³*ibidem*, pp. 104-105.

diversos treballs de M.D. Cabanes⁴, una de les raons per les quals en els darrers anys ha esclatat un dolorós greuge contra els universitaris i historiadors de València, acusats per certs sectors de "manipular la autèntica historia valenciana", de "traïdores" i de "vendidos" per parlar del majoritari repoblament de catalans i de què aqueixa simple —i llunyana— causa és la raó d'aquesta llengua.

En segon terme, la debilitat de les reflexions històriques basades en l'"essència i el caràcter dels pobles"; ¿com mesurar i valorar adequadament "l'esperit de tot un poble" a partir de les seues dades sobre el nombre de nobles que participaren en la conquesta valenciana?; tradicionalment aquests plantejaments s'han atribuït a les escoles històriques "nacionalistes", sempre amb un cert to negatiu per considerar que són exaltadament acrítiques amb la realitat i que reconstruïssen un passat inexistent; el dubte que ara se'ns planteja és esbrinar exactament quin tipus d'història nacionalista és aquest que estem comentant; no sembla ser "nacionalisme català", no. A més, però, encara se'ns planteja un dubte de major volada respecte a aqueixes explicacions: ¿i si els números els haguera fet malament?; ¿i si participaren en la conquesta valenciana molts més nobles catalans dels qui s'hi diu?; ¿què passaria amb les seues conclusions sobre el "caràcter dels pobles"? ¿i sobre els "traïdors"?

Hi ha un segon aspecte de la història medieval valenciana que augmenta la insatisfacció respecte a aqueixa argumentació sobre la presència desequilibrada de la noblesa catalana i aragonesa en la conquesta i construcció del Regne de València medieval. Efectivament, llegint la *Crònica* de Jaume I i revisant les donacions del *Repartiment*, corresponents al període 1233 a 1249, anys de la conquesta, —tal com sembla havia fet A. Ubieta en aqueixa obra—, els noms dels nobles aragonesos són molt abundants, clarament superiors en principi als catalans. En canvi, però, i d'una forma incontrovertible, els representants de la noblesa valenciana dels segles XIV

⁴M.D. CABANES PECOURT, *Aspectos demográficos de la conquista: población preexistente y repoblación en la ciudad de Valencia*, "En torno al 750 aniversario", I, 1989, pp. 303-318; IDEM, *El Repartiment de la ciudad de Valencia*, Colección Temas Valencianos, n. 2, València, 1977; IDEM, *Repoblación jaquesa en Valencia*, Colección Temas Valencianos, València, 1980; IDEM, *Tarazona en la repoblación valenciana de 1239*, "Aragón en la Edad Media", VII (1987), pp. 39-46; IDEM, *La repoblación valenciana y los Jueces de Teruel*, "Aragón en la Edad Media", VIII (1989), pp. 149-159; IDEM, *El Fuero de Teruel y los pobladores de Valencia*, "Aragón en la Edad Media", IX (1991), pp. 25-29; M.D. CABANES- R. FERRER, *Las gentes del Pirineo en la repoblación de Valencia*, "Actas del VII Congreso de Estudios Pirenaicos", Jaca, 1983, pp. 247-257.

i XV tenen un claríssim predomini de cognoms catalans; els Atrossillo, Gudal, Azagra, Luna, Liçana, etc. dels anys de la conquesta, han esdevingut només una centúria després un aclaparador domini de Centelles, Vilaragut, Soler, Montcada, etc. Així doncs, ¿què n'ha passat?.

Les respostes, com solem constatar els historiadors, són complexes en el sentit de diverses i interrelacionades, la qual cosa no vol dir incomprendibles o no controlables. Les tenim sens dubte a l'abast; només cal treball seriós d'investigació, que siguem capaços de reconstruir amb cura la història de la noblesa valenciana medieval al llarg de la seua evolució durant tres centúries, palesant i datant així les transformacions que en tingué i protagonitzà.

Atesos els seus lligams amb l'anàlisi global del repoblament valencià del segle XIII que tenim en elaboració, pensem que ja és hora de plantejar l'estudi de les causes, paper i conseqüències de la participació de la noblesa catalana en la conquesta i repoblament valencià del segle XIII.

Un primer mètode per a reconstruir la seua nòmina és la de buidar el *Llibre del Repartiment*, fer-ne un catàleg; la seua anàlisi detallada, però, ens ha palesat les insuficiències d'aquest sistema: gent que no hi és, —de tanta importància com el llinatge dels Cabrera—; llinatges que no sabem ben bé si participaren o no per defectes de còpia del cognom en el manuscrit, i gent que no hi és clarament però que sí vingué pel Regne de València i esdevingué senyor feudal, com ara Guillem d'Anglesola.

D'altra banda, la necessitat d'aclarir qui són els representants de la noblesa durant el regnat de Jaume I, ha eixamplat considerablement l'àmbit de recerca i ha complicat força la investigació ja que ens hem trobat amb un problema simple però de certa categoria. La senzilla pregunta sobre quines persones i llinatges conformaven la noblesa catalana del segle XIII no té una resposta a hores d'ara. Cap treball ni obra d'investigació no ha reunit encara tota aqueixa nòmina, de tal manera que no tenim a la mà un llistat ordenat acceptable d'allò que seria el *Who's who* català dos-centista; un diccionari de famílies nobiliàries, el qual puguem comparar amb els documents valencians coetanis i rastrejar-ne la seua presència o descartar-la.

Per tant cal fer primer de tot aqueix inventari, i la tasca no és fàcil; d'una part per la dispersió de la documentació —no hi ha inventaris coetanis o no els coneguem per ara—, i quasi cal anar identificant els llinatges un per un, amb la lògica dificultat d'assegurar-ne el grapat dels secundaris: castlans, *miles* i semblants; és la petita noblesa al servei dels barons més poderosos, la qual té un reflex sovint aïllat en documents més locals.

Per altra part es complica el procés atès que els temps de Jaume I, el segle XIII, semblen ser una època de canvi i transformació en els llinatges de la noblesa catalana; segons el molt interessant i complet estudi de Blanca Garí sobre el llinatge dels Castellvell, arran dels canvis en els models successoris i de lligams familiars en el primer terç del segle XIII, arriba a la conclusió de què en aquesta època s'entrà en un altre temps en el qual els rengles nobiliaris s'obriren internament i recercaren els seus enllaços matrimonials en llinatges més llunyans; l'alteració en els sistemes de successió va arribar fins i tot a preferir-ne la venda del patrimoni abans de deixar-lo a una branca secundària⁵.

No anem a endinsar-nos ara en aquest apassionant tema que apunta Blanca Garí i sobre les seues causes: influència eclesiàstica, etc., però sí ens interessa especialment algunes de les seues observacions, com ara el que aquests temps marquen una transformació de part dels llinatges més coneguts, alguns dels quals desaparegueren o canviaren de cognom per via matrimonial; també destaquem el fet que, en un segon terme, les conquestes del segle XIII permeteren l'ascens social i prestigi de noves famílies —un bon exemple els Entença—, amb la conseqüència global d'un cert daltabaix entre els seus membres.

A més a més, el buidament sistemàtic que hem fet sobre la presència de nobles catalans com a testimonis signants en els documents de Jaume I datats en viles valencianes d'aqueixos anys —1233-1249—, i també en el Llibre del Repartiment, ens aporta diverses peculiaritats que paga la pena analitzar-ne. I una observació fonamental, senzilla, però que no havia estat tinguda en compte en aquestes explicacions: cal partir, com seria lògic, del context històric de la Corona d'Aragó dels temps de Jaume I.

No és anecdòtic, això: la conquesta de València fou breu en la durada del segle però prolongada durant els suficients anys com per a què els fets socio-polítics, els conflictes socials i de poder de la Corona d'Aragó, evolucionaren; és aquest un punt fonamental: el de les baralles nobiliàries, lluites de bàndols a Catalunya —i també a l'Aragó—, els quals foren constants a mitjans del segle XIII; sens dubte varen afectar a la participació

⁵B. GARÍ, *El linaje de los Castellvell en los siglos XI y XII*, Medievalia, Monografies n.5, 1985; IDEM, *El linaje de Entença en el Mediterráneo del siglo XIII*, "XI Congreso de Historia de la Corona de Aragón", III, Palerm, 1982, pp. 151-164; IDEM, *El matrimonio de Guilerna de Castellvell*, "Medievalia", 4 (1983), pp. 39-50.

d'uns o d'altres llinatges en les campanyes reials; i, conseqüentment, en els beneficis dels repartiments.

Els especialistes assenyalen com un dels temes-clau dels conflictes de poder del regnat de Jaume I, el de la política activa de construcció de la monarquia front a la fragmentació del poder autònom de les senyories feudals; aquest conflicte amb la noblesa catalana d'aquells anys va concretar-se, entre altres, en el molt significatiu plet per la successió del Comtat d'Urgell⁶.

Recordem que el 1235-1236, en vespres de la conquesta de València, va donar-se un dels màxims moments de crisi, i de nou passà el mateix vers 1257-1259, amb una guerra declarada entre el rei i el bàndol Cabrera-Cardona coincidint amb el final de la guerra amb al-Azraq al País Valencià; sembla lògic, per tant, que Guerau de Cabrera o Àlvar, comte d'Urgell, enfrontats a mort amb Jaume I, no xafaren les terres valencianes en aquells anys, i no reberen tampoc cap donació o béns en aquestes comarques com a recompensa.

Així doncs, podem preguntar-nos ¿per què apareix la noblesa catalana per les terres valencianes del segle XIII?, ¿quines són les causes que els duen vers València o les que els impedeixen, en el seu cas, participar?

Evidentment podem parlar de motius religiosos, de fe, lluita contra l'Islam, desig d'aventura, etc., tots ells de clar caràcter ideològic que no per possibles a considerar deixen de ser francament incopsables i difícils de jutjar equànimement.

En canvi tenim a l'abast una causa ben concreta i clara dins l'esquema del poder medieval: la convocatòria feudal a la guerra per part del monarca; o més bé les convocatòries, en plural, perquè caldria parlar si més no de quatre períodes cronològics diferents; la noblesa catalano-aragonesa havia d'acudir a la convocatòria a la guerra per part del monarca atesa la seua dependència feudal pels honors que tenien per ell; el mateix ha passat a Mallorca, on hi trobem presents un ample ventall de nobles aragonesos en contra del que s'afirma normalment, tal com ha palesat P. Cateura i pot comprovar-se en l'edició del seu *Llibre del Repartiment*, feta per R. Soto⁷. En el cas valencià podem parlar de la convocatòria feudal de la noblesa a la

⁶S. SOBREQUÉS, *Els Barons de Catalunya*, Barcelona, 1957.

⁷P. CATEURA, *Sobre la aportación aragonesa a la conquista de Mallorca*, "X Congreso de Historia de la Corona de Aragón", Comunicacions vol. I, Saragossa, 1979, pp. 17-40; i R. SOTO COMPANYY, *Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Palma, 1984.

guerra contra els musulmans en la campanya del setge de la ciutat de València, 1237-1239; la de Xàtiva i Biar —1243-1245—; la de la revolta musulmana encapçalada per al-Azraq —1247-1249—, i una quarta quan la segona gran revolta musulmana del 1276-1278.

A grans trets es tracta de les quatre grans convocatòries guerreres anti-musulmanes del regnat de Jaume I, juntament amb la conquesta de Mallorca; si bé és cert que podríem detallar-ne algunes més de secundàries, com ara Peníscola (1225), Borriana (1233), Alzira (1242), etc. A elles deuen acudir tots els nobles amb feus reials, la qual cosa sembla ser la gran majoria dels nobles i barons de més categoria en la jerarquia nobiliària del seu temps, així com part dels llinatges secundaris; que siguen alta noblesa no vol dir que tinguen molta dependència feudal del rei, sinó més bé que per la tradició de les *convenientiae* mantenen lligams personals amb el monarca, la qual cosa es materialitza en la recepció de feus reials; M.M. Costa va enumerar un bon grapat justament dels temps de Jaume I⁸.

Per contra, resten molt més a les fosques un ample ventall dels castlans i *milites* que no depenien feudalment del rei sinó al seu torn dels barons més importants; cal pensar que, en el seu cas, participarien en la conquesta de València en la host del seu senyor respectiu, i potser reberen fins i tot recompenses en béns i terres de forma privada, no directament del monarca; aquesta podria ser una raó per a què deixaren un rastre molt feble i boirós en les fonts reials fins ara treballades usualment, bé siga el *Repartiment*, bé els registres de la cancelleria reial.

Alguna clamorosa absència en les fonts fins ara emprades —els Cabrera esmentats, per exemple—, ens fa pensar que no tots acudiren, i proposem bàsicament dues causes fonamentals per entendre-les, les absències: 1) la crisi personal del llinatge corresponent durant la dècada dels 30 i/o 40 del segle XIII, bé siga per mort recent del titular —cas de Guillem Ramon de Montcada, vescomte de Bearn, i mort a Mallorca a finals de 1229 arran dels fets militars de la conquesta, per exemple—, la qual cosa deixava el llinatge en mans d'un menor que no vingué per València en els primers anys; bé siga per coincidir el segment cronològic dels anys 30-40 amb una pubilla com a titular de la senyoria, la qual cosa féu que el baró del llinatge siga en aqueix moment el marit amb el seu propi cognom, per la qual cosa

⁸M.M. COSTA, *Assaig cartogràfic sobre la Catalunya de Jaume I*, "X Congreso de Historia de la Corona de Aragón", Comunicacions 2, Saragossa, 1982, pp. 463-484.

el cognom respectiu històric de la muller siga absent de les nostres fonts: pensem que aquest seria el cas del vescomte de Castellbó.

2) La segona gran causa de no participar en la conquesta valenciana fou l'existència dels conflictes de bàndols abans esmentats entre el rei i amples sectors de la noblesa catalana durant tot el seu regnat. Atesos els antecedents, creguem que els Cabrera, Cardona —i molt probablement tots els llinatges dependents feudalment d'ells, i en són un grapat—, no volgueren participar en la conquesta de València. De fet, el vescomte Ramon Folch de Cardona, gran factòtum de les rebel·lions nobiliàries, no apareix pel setge de València sinó setmanes després de la seua rendició, tal com ens relata la Crònica de Jaume I; en conseqüència, si no hi hagué participació en la lluita, i no hi hagué bona voluntat del rei —com sí n'havia passat amb l'Orde del Temple a Mallorca, per cert—, el resultat era que no hi havia recompensa ni donació de terres i cases a València; cal assenyalar, però, que si no obtingueren senyories al País Valencià del segle XIII per aquesta via, el seu llinatge sí n'és present des de les darreries del segle XIV per via matrimonial, arrelant i prenent volada al llarg del segle XVI com almiralls de la monarquia⁹.

Així doncs, és l'existència d'aquest conjunt de variables el que ens complica força la recerca del rastre d'aquestes nobles famílies per la primera centúria valenciana; anem, però, a pams, i comencem a reconstruir l'inventari.

Tal com va assenyalar A. Ubieto, la majoria de nobles que esmenta el rei en la seua Crònica i que participaren en les campanyes de guerra contra Borriana i València eren aragonesos:

La conquista valenciana se había convertido en una empresa de la nobleza aragonesa. Y el rey Jaime I estaba tan concienciado de ésto que en su Crónica habla de los nobles que le ayudaron. Da veintitrés nombres de nobles. Y veinte son aragoneses y tres catalanes¹⁰.

⁹J.L. PASTOR ZAPATA, *Censales y propiedad feudal. El Real de Gandía, 1407-1550*, "En la España Medieval. Homenaje a A. Ferrari", vol. IV, t. 2 (1984), pp. 737-766.

¹⁰A. UBIETO, *Orígenes del Reino*, 2, p. 104.

Efectivament, sembla clara la majoria de noms aragonesos que dona el rei; revisant el text de la Crònica, però, semblaria que A. Ubieto suma mal car apareixen alguns nobles catalans més: Guillem de Cervera, senyor de Juneda, el seu gran conseller, (cap.157); fra Guillem de Cardona, frare de l'Orde del Temple i l'únic representant d'aquesta família que recolzava al rei (cap.157); Bernat de Santa Eugènia, qui havia jugat un paper destacadíssim a Mallorca com a delegat del rei els primers anys després de la conquesta (cap. 164,166); Berenguer d'Erill, bisbe de Lleida (cap. 157, cap. 192); Ponç de Torrella, bisbe de Tortosa (cap. 157); Berenguer de Palou, bisbe de Barcelona (cap. 286, 287); l'Arquebisbe de Tarragona (cap. 281); Bernat Guillem d'Entença, l'oncle del rei: procedent de Montpeller i arrelat via matrimonial a la baronia d'Entença, a la Llitera; el seu llinatge va rebre un bon patrimoni a la Catalunya Nova i al Regne de València, ja en les persones dels seus fills ja que ell va morir al Puig, poc abans d'encetar-se el setge de la ciutat de València (cap. 157, 171, 213, 217 i 231, quan mor); Berenguer d'Entença, cunyat de l'anterior i fill d'En Ponç Hug, comte d'Empúries (cap. 217, 235, 295, 316); Guillem d'Entença, fill del difunt Bernat Guillem i son hereu (cap. 235); Guillem Saguàrdia (cap. 204); Guillem d'Aguiló (cap. 204, cap. 219, cap. 235, cap. 295); Ramon Berenguer d'Àger (cap. 269, 272, 281); el comte Nunyo Sans del Rosselló, gran magnat i també oncle del rei (cap. 272, 281); Pere de Clariana (cap. 273), a més de Ramon Folch de Cardona, de qui es relata la seua arribada a València ja conquistada i la campanya contra Villena del 1240 quan mor Artal d'Alagó (cap. 290); podem sumar Pere Llobera (cap. 340) i Guillem de Montcada (cap. 343, 353, 358, 364, 367), citats arran de la conquesta de Xàtiva l'any 1244.

En total, 14 nobles catalans a més de 4 bisbes, lògicament també de llinatge nobiliari tot i que és costum comptabilitzar-los per separat. 14 front a tres segons A. Ubieto, i 28 nobles aragonesos que hem trobat front a vint que ell apunta. ¿Quin és el problema?

Probablement el mateix de caire metodològic que es planteja quan aquest autor explica que al setge de València sols participaren 2 magnats catalans i cap representant de l'alta noblesa catalana front a 12 d'aragonesos; pàgines més avant, però, en revisar el *Llibre del Repartiment*, ja afirma que assistiren al setge de València 11 nobles i 26 *miles* catalans, la qual cosa fa

un total de 37, front a 72 d'aragonesos¹¹. Entenem que el problema rau en què no se'n poden traure conclusions generals de caire "sociològic" —motors "espirituals" front a "materials", absència de catalans, etc.—, amb documentació parcial i, a més a més, amb greus errors en el seu treball històric.

Perquè la veritat és que, tot i les dificultats d'identificació de llinatges nobiliaris catalans per al segle XIII que hem enumerat al principi, els representants de la noblesa catalana participants en els fets de la conquesta del regne de València i com a beneficiaris del Repartiment arran de la seua col·laboració en la guerra (1233-1249), són molt més abundants. Ni 2, ni 37 sinó 118 nobles, barons i *miles* catalans podem identificar com a mínim.

Per a la seua localització hem emprat dos mètodes complementaris car no tots els noms i llinatges es repeteixen en les dues fonts; d'una banda, hem buidat els nobles que signen com a testimonis els documents que el rei Jaume I atorgà durant els mesos i anys que hi és a València per a la seua conquesta (1237-1240), i més avant quan torna a la rendició d'Alzira a la tardor del 1242, a la campanya de conquesta de Xàtiva i Biar del 1244-1245, i en els moments inicials de la revolta musulmana del 1247-1249, anys que coincideixen bàsicament amb les dades del Llibre del Repartiment¹².

Hem comprovat que és molt necessari el separar les dades per a aqueixos tres períodes: 1237-1240, 1242-1245, i 1247-1249, car corresponen a tres mobilitzacions bèl·liques de la noblesa i la resposta fou diferent entre unes i altres.

Per al primer període, 1237-1240, segons els testimonis que signen a València els documents reials, estigueren al setge de la ciutat Ramon Berenguer d'Àger; Guillem d'Aguiló, a voltes dit Guillem de Tarragona; Guillem d'Alentorn; Guillem d'Anglesola; Ramon de Bell-lloc; Guillem de Cardona; Bernat de Castellbisbal; Guillem de Cervelló; Jaume de Cervera; Bertran de Cornudella; Ponç Hug, comte d'Empúries; Bernat Guillem d'Entença o de Montpeller; Berenguer d'Entença; Gombau d'Entença; Berenguer d'Erill; Guillem de Montcada; Pere de Montcada, senescal de Catalunya; Berenguer de Montpaó; Berenguer de Mont-Ral; Ramon Guillem d'Òdena; Roger, comte de Pallars, també conegut com Bernat Hug de

¹¹A. UBIETO, *op.cit.*, pp. 71-72 i 88, respectivament.

¹²Hem utilitzat l'obra d'A. HUICI-M.D. CABANES, *Documentos de Jaime I*, vol. 2 fonamentalment.

Serrallonga; Ramon de Peralta; Bernat de Portella; Guillem de Portella; Pere de Queralt; Ramon de Saguàrdia; Nunyo Sans, comte del Rosselló; Guillem de Sant Vicenç; Guillem Ramon de Vila, i el montpellerès Arnau de Rocafull. En total, 29 sense comptar aquest darrer, una part notable dels quals no hi apareix al *Llibre del Repartiment*; a més hi ha clamoroses absències que tot intentarem explicar més avant.

En el segon període, 1242-1245, podem comptabilitzar en aqueixes signatures dels documents reials els següents nobles catalans dels que hem documentat abans, presents a terres valencianes: Ramon Berenguer d'Àger; Guillem d'Aguiló; Ramon de Bell-lloc; Guillem de Cervelló; Gombau i Guillem d'Entença; Guillem de Montcada i Pere de Montcada; a ells cal afegir Ponç, comte d'Urgell, Guerau de Cabrera i Galceran d'Urtx (setembre de 1242); i B.de Bages; Martí de Masquefa; Simó de Palau (vescomte de Bas); l'infant Pere de Portugal; Guillem de Puig o potser Despuig, i Arnau de Vernet, tots ells presents als setges de Xàtiva, Biar i/o Laguar; en total 9 noms nous, i una suma conjunta de 38 nobles.

I en el tercer període, 1247-1249, dels ja esmentats anteriorment són documentats Ramon Berenguer d'Àger; Guillem d'Aguiló; Guillem d'Anglesola; Guillem de Cervelló; Jaume de Cervera; Guillem Despuig o de Puig; Ponç Hug, comte d'Empúries; G. d'Entença; Guillem de Montcada; Pere de Montcada i Ramon de (Sa)guàrdia; en són de nous datats: Berenguer Arnau; Guillem de Boxadors; Ramon Folch de Cardona; Jaspert de Castellnou; Guillem de Castellnou; Bernat de Centelles; Guillem de Crexell; Gilabert de Cruïlles; Pere de Centelles; Guillem de Granyena; Bernat de Montcada; R. de Montpeller; G. de Peralta; Galceran de Pinós; Bernat Ramon de Ribelles; Jaufred de Rocabertí; Galceran de Rocabertí; R. de Rocafull; Berenguer de Tamarit; Ramon de Timor i Berenguer de Tornamira. 11 que n'havíem documentat i 20 de nous, amb una suma total acumulada de 58 nobles catalans per als anys estrictes de la conquesta i coincidents amb les dates cronològiques del *Llibre del Repartiment*.

¿Qui era exactament tota aquesta gent? Sens dubte que aquest llistat és complex d'analitzar i cal fer una recerca prosopogràfica per a conèixer les raons de la seua participació en un o altre moment de la conquesta valenciana; per ara, però, volem destacar el fet de què hi ha una forta variabilitat quant als noms de nobles que apareixen en cadascuna de les tres campanyes fonamentals d'ella. D'altra banda cal tenir una prevenció, i és que sols signen documents reials aquells qui per la seua categoria del llinatge o pels lligams personals de fidelitat al monarca són requerits per a això.

¿Què volem dir?. Doncs que aquesta font a soles és incompleta respecte a la participació veritable de nobles en la conquesta i repoblament valencià del segle XIII, car molts d'ells simplement no hi apareixen per la seua posició en la jerarquia feudal de la corona; estem pensant bàsicament en tots els llinatges secundaris, *miles*, *castlans*, etc., que no tenen lligams feudals amb el rei sinó amb altres nobles més poderosos. Tot i aquesta precaució pensem que el contrast de les llistes aporta unes dades impressionants només en conèixer una mica quins són els principals nobles catalans d'aqueixos anys.

Rellegint alguna de les biografies del regnat de Jaume I ens adonem que els grups de nobles catalans que participaren al setge de València foren, en bona part, diferents als qui participaren en la conquesta de Xàtiva i Biar del 1244-1245, i, encara més, amb la gran campanya del 1247-1249, quan la revolta de resistència encapçalada per Al-Azraq; en aquesta darrera, mitjançant els testimonis citats dels documents reials, podem trobar bona part dels grans nobles enfrontats repetidament al rei en les guerres amb els Cardones: Centelles, Crexell, Rocabertí, Timor, Cruïlles, Ribelles, etc. Francament, i sense controlar encara a bona part de la noblesa catalana secundària, no sols per nombre —55 nobles— sinó per la seua categoria, podem parlar d'una participació molt general dels nobles catalans en la conquesta de València i que les conclusions d'A. Ubieto semblen caure pel seu propi pes.

Per aprofundir en aquesta participació de la noblesa catalana en la conquesta i repartiment de València, anem ara a creuar aquests llistats de nobles que ja tenim assegurat que participaren, amb els llistats de beneficiaris de donacions al *Llibre del Repartiment*; com n'hem avançat, anem a trobar algunes diferències significatives, especialment dos d'elles: primera, que part dels nobles, alguns molt importants i que sabem segur que estigueren en alguna de les campanyes, no hi són inscrits en el Repartiment i no ens consta que tingueren alguna donació, per la qual cosa podem suposar dues situacions: que sí participaren però no reberen cap donació de cases i terres o senyories; o —pensem més raonablement—, sí que en reberen però no s'ha conservat testimoni arxivístic de les seues donacions en l'esmentada documentació; aquest desconeixement es veuria facilitat pel fet que, tal com sabem i tenim documentat per a un grapat de gent —en part gent de molta categoria—, les vendes i alienacions dels patrimonis rebuts a València foren, en part dels casos, ràpides i àgils: el 31 d'octubre del 1241 el rei Jaume I li canviava a Bernat Calbó, bisbe de Vic, unes alqueries de Morvedre per unes altres a més del proper castell de Segart, situat al peu del

Garbí en el marc d'una tancada vall amb la seua alqueria i sistema hidràulic andalusí¹³; doncs bé, en aqueixa data el rei ja havia comprat el castell de Segart al monestir lleidatà de Vallbona, primer beneficiari anterior del seu repartiment, de la qual cosa no en tenim rastre documental a banda aqueixa posterior citació.

La segona diferència significativa entre nobles testimonis dels documents reials fets a València en els anys de la conquesta i beneficiaris del *Repartiment*, és que en el text d'aquest podem identificar un llarg, molt llarg llistat de xicotets cavallers, castlans i *miles* catalans que no apareixen vora el monarca; raonablement, atesa la seua categoria secundària. Cal pensar doncs en possibles feudataris reials de les viles més grans de Catalunya o de certes zones on l'organització social sembla haver-se concretat en un grapat més nodrit de menuts cavallers, com ara el Pallars i la Ribagorça¹⁴; també cal pensar en llinatges secundaris de les diverses comarques catalanes, els quals serien vassalls feudals de l'alta noblesa que participà de la conquesta valenciana; això és, es tractaria de castlans i/o *miles* que vingueren en la host del seu senyor, sense fer servei militar directe al monarca; sens dubte aquests són els més difícils d'identificar; el buidament del *Llibre del Repartiment* ens en dóna un primer llistat quant que, especialment el volum I, ens diu a voltes que tal persona és "miles", però això no ho fa sempre i confrontant noms n'hem trobat molts més.

Parem atenció, podríem incloure en aquesta situació vora un centenar de cavallers, part d'ells de forma indubtable i part de manera més difícil d'identificar, entre d'altres coses perquè no ens sembla que a mitjans del segle XIII aquests nivells de la noblesa secundària —els castlans citats— tingueren tan clarament definida la seua categoria social com a tals nobles a tots els efectes; per exemple, els assistents a les Corts són francament reduïts comparats amb la nòmina que hem pogut reconstruir de senyors de castells, senyories, quadres i termes arreu Catalunya en aqueix període del segle XIII; probablement açò té relació amb el caràcter encara primitiu d'aqueixes primeres Corts, i tot fa pensar que justament el segle XIII fou el de la consolidació dels rengles de la noblesa catalana per la seua banda inferior, potser més inconcreta que no en el cas aragonès coetani on la

¹³A. HUICI-M.D. CABANES, *op. cit.*, document 334.

¹⁴Vegeu els llistats de feudataris reials dels anys 1270-1275 conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA).

condició d'infançó marcava una ratlla clara i neta de separació amb la resta de la població.

Si encetar la nòmina dels grans llinatges de la noblesa catalana no és gaire difícil, si ho és més el posar-ne un límit que els diferencie de la multitud de menuts cavallers secundaris. Es per això que, per a facilitar el treball, anem a revisar en aquest primer treball els dos grups superiors d'aqueixa noblesa: primer la titulada: comtes i vescomtes, i seguidament, amb un criteri relatiu, aquells assistents a les Corts catalanes de Tarragona del 3 de març de 1235, les de Montsó del 15 de octubre de 1236, i els signants de les treves entre la noblesa catalana del 23 de maig de 1226¹⁵.

1. LA NOBLESA TITULADA

-Els Cabrera, comtes d'Urgell i vescomtes de Cabrera

Els grans magnats d'aquells anys eren Ponç de Cabrera, comte d'Urgell entre el 1232 i 1243, succeït pel seu fill Àlvar d'Urgell, comte del 1243 al 1267; el primer el tenim documentat a València en setembre del 1242, juntament amb el seu germà Guerau, vescomte de Cabrera, acompanyats de qui deu ser un noble del seu bàndol: Galceran d'Urtx, car tots tres no tornen a aparèixer per València en el període estudiat ni tampoc són inclosos en el *Llibre del Repartiment*; ateses les dades, dubtem que la seua presència valenciana tinga a veure directament amb fets bèl·lics, la qual cosa ens fa considerar que els Cabrera, i probablement els llinatges fidels seus, restaren absents de la conquesta i repartiment valencià; el mateix sembla passar amb el successor en el comtat d'Urgell, l'esmentat Àlvar, qui mantingué un constant enfrontament amb Jaume I i, lògicament, no seria el candidat idoni a rebre donacions i recompenses feudals. Quant a Guerau Vè, vescomte de Cabrera (vers 1230-vers 1242), germà del Ponç comte d'Urgell, quasi no en sabem res i fou succeït pel seu fill Guerau VIè de Cabrera (1243-1278); aquest va participar també en totes les revoltes contra el rei

¹⁵Documents publicats per A. HUICI-M.D. CABANES, *op. cit.*, 1, documents 217, 238 i 82, respectivament.

d'aqueixos anys i és lògic que no aparega, ni en la guerra ni en les recompenses¹⁶.

-Els vescomtes de Cardona

El segon gran llinatge, aliat de l'anterior, és el dels Cardona, concretat en la persona de Ramon Folc IV, vescomte de Cardona (1233-1276), qui comprèn tot el període analitzat de la conquesta de València; l'única referència documental sobre la seua vinculació amb aquests fets és el relat de la Crònica de Jaume I, on hi diu que "quan fo presa València, venc en Ramon Folc de Cardona amb 50 cavallers"; com no havia estat al setge decidiren fer una cavalcada amb Artal d'Alagó, fill d'en Blasco, fins Villena i Saix, campanya en què va morir aquest noble aragonès i, com a conseqüència, el Cardona i els seus cavallers se n'anaren de València per no tornar¹⁷. Resta així tan fugaç com la dels Cabrera la participació dels Cardona en la conquesta valenciana, i és comprensible que no reberen terres i feus en aquestes contrades; pensem que pogué influir en la minsa presència valenciana —com en el cas anterior d'Àlvar de Cabrera—, la seua poca edat, però caldria també incloure la voluntària falta de col·laboració amb la corona per a explicar el seu absentisme; absentisme que, pensem, degué estendre's als llinatges secundaris que depenien d'ells i no del rei. Recordem a més que els Cardona tampoc no varen participar en la conquesta de Mallorca¹⁸.

L'única excepció ve de la banda del germà del vell vescomte Ramon Folc III i oncle del que n'hem parlat, Ramon Folc IV: fra Guillem de Cardona, frare de l'Orde del Temple i fins i tot Mestre de Catalunya i Aragó durant cert temps, a més de ser senyor de Maldà, Maldanell, Alcarràs, Lavit i altres viles rebudes en herència de son pare; potser per aquesta pertinença als Templers va estar més apropat al monarca, recolzant-lo a ell i als Montcades durant les lluites nobiliàries del 1259; de fet el trobem més a sovint signant documents reials. Es per això que hem pogut documentar la seua participació tant en la conquesta de Borriana (1233) com en la de la ciutat de València, on hi va signar pergamins del rei en agost del 1238.

D'altra banda, arran de la guerra contra els musulmans valencians del 1247-1249, trobem signant documents reials datats a València un Ramon

¹⁶F. SOLDEVILA, *Els Barons*, p. 106.

¹⁷*Llibre dels Feits*, edició de F. SOLDEVILA, Barcelona, capítols 290 i 291.

¹⁸S. SOLDEVILA, *Els Barons*, p. 101.

de Cardona, concretament al setge de Llutxent en març de 1248. Atès que el vescomte sempre apareix signant com Ramon Folc, cal pensar en un altre membre del llinatge i allò més versemblant seria el fill del templer Guillem de Cardona, Ramon, senyor de Llorenç de Montgai i mort entre 1275-1293, qui hauria acudit a la convocatòria reial per causa del recolzament de son pare al rei, front a l'actitud de la resta del llinatge Cardona. Dubtàvem de la presència d'aquests Cardones al *Llibre del Repartiment* però en l'inventari de les cases de la ciutat (tercer Llibre) hi apareixen juntes dues anotacions en el barri dels carnisers: "Guillem de Cardona, domos Mahomat Amnalaz. Vendidit Br.Lobet" i la següent: "Remundus de Cardona, domos Mahomat Adehen. Vendidit"¹⁹. La coincidència i veïnatge dels noms és significativa, a més de tenir constància de la donació a Guillem de Cardona: el 21 de desembre de 1238 el rei dóna a unes trenta persones la carnisseria de València i entre elles hi apareix Guillem de Cardona²⁰; cal tenir en compte que la donació d'una carnisseria, com la d'un molí, no vol dir que tots tinguin aqueix ofici sinó que es tracta de la possessió del monopoli i dels seus beneficis, podent ser després qualsevol persona qui hi treballi o reba un establiment; més dubtós és el pensar que ambdós personatges no en reberen altres donacions per la seua participació, però si les veneren tan prompte és possible que no ens haja arribat constància.

-Els vescomtes de Castellbó

Encara podem parlar de l'absentisme en la conquesta de València d'altres dels grans llinatges catalans com ara els vescomtes de Castellbó i senyors d'Andorra, que no els trobem ni ocasionalment per terres valencianes durant el segle XIII; en aquest cas creguem que hi pot haver una raó doble: una, la minoria d'edat de l'hereu durant els anys de la conquesta: Ermessenda, vescomtessa de Castellbó, mor el 1230, i el fill hereu Roger I (1230-1265) és un menut sota el tutelatge de son pare el comte Roger Bernat II de Foix, qui mor el 1240, en plens fets de la guerra; els anys següents el llinatge va veure's implicat en llargs plets amb el bisbe d'Urgell i el comte de Pallars així com les lluites amb la monarquia francesa per les acaballes del tema càtar; en segon lloc, cal valorar que Roger I, comte de Foix i

¹⁹*Llibre del Repartiment*, edició d'A. FERRANDO, València, 1979, anotacions 3420 i 3421.

²⁰A. HUICI-M.D. CABANES, *op.cit.*, 2, document 287.

vescomte de Castellbó, va casar amb Brunissenda de Cardona, filla de Ramon Folc III, per la qual cosa se'l pot considerar un fidel d'aquest bàndol i, per tant, aliè als fets de la conquesta valenciana.

Però no seria aquesta la situació quant a la resta dels grans magnats catalans d'aqueixos anys car sí que en trobem la seua petjada per les nostres terres en un o altre moment, especialment quant la gran mobilització per a la conquesta de la ciutat de València.

-El comte de Pallars

Es tracta de Roger de Comenge, comte de Pallars per via matrimonial (1229-1267), ja que és un occità, del vescomtat de Coserans; va lluitar contra els croats de Simó de Montfort i se'l sol presentar més interessat per la situació ultra-pirinenca que no pels afers meridionals; tot i això el tenim documentat en el setge de València durant l'any 1238 i signa el document de la seua capitulació el 28 de setembre; en canvi, però, no hi apareix com a beneficiari de pobles o terres al Llibre del Repartiment; posteriorment no el documentem a València quan la conquesta de Xàtiva, ni tampoc arran de la rebel·lió del 1247-49; el succeí son fill Arnau Roger, comte de Pallars (1267-1288), qui participava de la rebel·lió nobiliària catalana en temps de la segona revolta dels musulmans valencians del 1275-77 i tampoc no el documentem.

-El comte d'Empúries

El seu titular era Pons Hug III (1230-1269), car son pare Hug IV havia mort de pesta a Mallorca a meitat del 1230, i va ser un gran fidel del rei Jaume I²¹. El trobem al setge de València signant documents els anys 1238 i 1239, tot i que és el gran absent de les signatures de la capitulació de la ciutat; de nou el tornem a trobar l'any 1248 al costat del monarca, concretament a l'incipient vila de Gandia en el mes de maig d'aqueix any; el fet més complicat d'explicar és la seua absència del *Llibre del Repartiment*, atès que tot i la mort de son pare a Mallorca sí que hi apareixia com a beneficiari de les donacions; ¿per què no a València? ¿o, potser, no en conservem la documentació?. D'altra banda son fill i hereu, el comte Hug

²¹F. SOLDEVILA, *Els barons*, p. 75.

V d'Empúries (1269-1277) no participaria en les campanyes anti-musulmanes del 1275-1277 atesa la seua participació en la rebel·lió nobiliària dels Cardona del 1274.

-Els vescomtes de Rocabertí

Lligats als d'Empúries per vies familiars i, probablement, també feudals, els vescomtes de Rocabertí també els documentem en la conquesta de València; el vescomte Dalmau II de Rocabertí (1212-1229) va morir a la conquesta de Mallorca i el succeí son fill Jofre III de Rocabertí (1229-1282). No el documentem en la conquesta de València i no sabem si en això podria influir la seua edat, car el seu parent el comte d'Empúries sí que l'hem documentat abans; en canvi sí hi apareix una volta signant com a testimoni en abril del 1248, concretament la carta de poblament d'Onda, i, per les dates, semblaria coincident amb la presència de Pons Hug d'Empúries a València. Són els mesos de la guerra contra els musulmans i caldria entendre així l'únic testimoni de la seua estada en les nostres terres, plantejant-se però el problema de què si hi participen, per què no en reberen de donacions de terres i senyories.

-El comte del Rosselló

Dels títols comtals i vescomtals no en quedarien molts per aclarir; el comte Nunyo Sans del Rosselló és dels més planers; oncle i fidel servidor de Jaume I, participà molt activament a la conquesta de Mallorca (fou un dels grans porcioners en el seu Repartiment) i també a la de València, intervenint en el seu setge i signant la capitulació del rei musulmà Zayyan el 28 de setembre de 1238 a més de signar freqüentment altres documents reials en aqueixos mesos fins l'últim conegut, datat el 22 d'octubre; això ens fa creure que degué marxar prompte de la ciutat.

Va morir al poc de temps, el 1240, per la qual cosa no pogué participar de la resta d'esdeveniments de la conquesta i repoblament valencià, però sí el trobem molt bé documentat en les donacions del primer volum del Llibre del Repartiment: primer unes cases, heretat i uns banys a València; després, el 15 de juliol de 1238 rebia la senyoria d'Alfàndec i la Vall de Marinyén (la Valldigna), amb les alqueries i castells de Gebalcobra i Gebalsobra, i l'1 de setembre li donava el terme de Montornés, vora Castelló; també sabem per una donació del 16 de desembre del 1238 que hi

tenia unes cases vora la tintoreria de València, potser les de la primera donació anotada. Una donació del 17 de setembre de 1246 d'un real i molins situats a Campanar en favor de n'Eiximén Peres d'Arenòs diu que hi inclou una vinya en compensació del real que fou de Nunyo Sans; evidentment és una data en què aquest ja havia mort però indica un altre possible patrimoni, un rafal²².

Encara hi ha quatre anotacions més del Repartiment on hi apareix el nom del comte Nunyo Sans; en elles hom fan referència a veïnatges, però no hom parla de noves possessions. En resum, en tenim documentades unes cases, una heretat de grandària indeterminada i un possible rafal o la mateixa heretat, a més d'uns banys a la ciutat de València, i dues senyories poblades de sarraïns i de considerable importància, Montornés i Alfàndec (Valldigna). A més a més, però sabem que el comte Nunyo Sans fou senyor de Castelló del camp de Borriana (Castelló de la Plana), això és, del terme castral de Castelló centrat en el poblat d'altura de la Magdalena, abans del trasllat de la vila al pla; per cert, que es tracta del terme veí del de Montornés que hem documentat en les seues mans, i en aquest terme va procedir a un intent de repoblament a l'alqueria de Benimahomet, sense que tinguem constància de quan li va ser donat pel rei. Aquest seria un bon exemple de les limitacions factuais de *Llibre del Repartiment* a l'hora de traure balanços sobre el repoblament perquè no hi consta per a res la donació del castell de Castelló.

-El vescomte de Castellnou

Els vescomtes de Castellnou tenien la seua senyoria patrimonial a la comarca del Vallespir (Catalunya Nord) i eren una de les famílies més poderoses de la Catalunya Vella a inicis del segle XIII; el cap del llinatge en aquells temps era Guillem V, vescomte de Castellnou i senyor de Bellpuig (mort vers 1249), i els seus fills foren Jaspert IV de Castellnou; Guillem VI de Castellnou; Dalmau de Castellnou, senyor de Sureda; Arnau de Castellnou, Mestre de l'Orde del Temple; i Pere de Castellnou, bisbe de Girona²³. No en trobem el seu rastre en els testimonis dels pergamins reials dels anys de la conquesta de València i Xàtiva, però sí en el tercer conflicte

²²*Llibre del Repartiment*, anotacions 455, 476, 477 i 2184, 749, 918, i 2172, respectivament.

²³*Gran Enciclopèdia Catalana*, 6, p. 462.

arran la revolta dels musulmans valencians del 1247-1249. Concretament Jaspert de Castellnou hi va ser a València entre març i agost de 1249 segons la seua signatura, entre elles la de les donacions de la que seria fundació de Gandia en aqueix any, però no hi apareix expressament com a beneficiari de donacions al *Llibre del Repartiment*; és per això que cal creure que pertany al grup de la noblesa catalana que acudí a la convocatòria reial arran de la rebel·lió musulmana d'Al-Azraq, però que no reberen donacions de terres.

Al *Llibre del Repartiment* hi ha donacions en favor de Berenguer i F. (¿Ferran?) de Castellnou; el primer sembla ser un cavaller radicat a Cervera, mentre que el segon és un dels prohoms de Lleida. A ells caldria afegir Pere de Castellnou, qui apareix com a senyor de l'alqueria de Tales, en el terme d'Onda, el 1256, i va repoblar-la amb sarraïns en maig del 1260²⁴; en tot cas es tractaria de llinatges lleidatans que no tindrien a veure amb els vescomtes de Castellnou.

Es de notar que a les acaballes del segle els vescomtes de Castellnou esdevingueren posseïdors d'un patrimoni significatiu al País Valencià arran de la guerra amb França dels temps del rei Alfons el Liberal; concretament Dalmau de Castellnou va rebre el 20 de setembre de 1286 la senyoria de diverses viles de Catalunya, i de Cullera, Ontinyent, Bocairent, Calp i Altea al Regne de València²⁵; es tractà d'un molt considerable patrimoni, el qual mantingué uns anys mentre no recuperà les terres pairals al Rosselló i Vallespir.

-El vescomte de Bearn

Quant al vescomte de Bearn, Gastó de Montcada, cal recordar que el llinatge d'aqueix nom va patir terriblement la conquesta de Mallorca, car Guillem de Montcada hi va morir amb el seu parent Ramon de Montcada i altres del seu bàndol durant la guerra (1229); el va succeir el seu fill petitet Gastó VII de Montcada o de Bearn, per la qual cosa, durant els anys de la conquesta de València, encara seria menor d'edat i, a més a més, per raons de patrimoni i matrimoni occitans, actuà fonamentalment en els conflictes

²⁴E. GUINOT, *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, 1991, documents 109 i 117, respectivament.

²⁵ACA, Cancelleria, registre 64, f. 123.

coetanis amb la monarquia francesa²⁶; sembla raonable doncs la seua absència de la conquesta i repoblament valencià d'aqueixos anys, i no que tinguera problemes religiosos per arribar a València o no.

-Els vescomtes d'Àger i Bas

Entre els antics títols vescomtals de la Catalunya d'inicis del segle XIII sols resten per revisar els vescomtes d'Àger i de Bas. En el primer cas no hi ha raó, car ja era en aqueixos anys un títol unit al de comte d'Urgell i ja hem explicat l'actitud dels Cabrera respecte al rei Jaume I; quant al vescomte de Bas, la seua història va ser complicada entre les darreries del segle XII i primeries del XIII car va donar-se una substitució de llinatges entre els titulars, els prínceps d'Arborea radicats a Sardènia, i els regents o lloctinents concretats en la persona d'Hug de Torroja (mort el 1221 a Marsella), la seua germana Eldiardis de Torroja (1221-1231) i el fill d'aquesta, Simó de Palau, qui va rebre el càrrec de sa mare en casar-se el 1231; per tant cal resseguir la pista de Simó de Palau (1231-1247), qui vers 1240 va rebre o comprar a Pere d'Arborea el títol vescomtal de Bas²⁷.

Efectivament l'hem trobat per terres valencianes, concretament signant un document reial en juny de 1245, però ho va fer a la vila de Sant Mateu i quan ja el monarca marxava de terres valencianes una volta acabada la conquesta del sud valencià; aquesta absència dels anys anteriors unida a la seua no aparició en el *Llibre del Repartiment* ens du a pensar que no degué participar dels fets de la conquesta.

Podem concloure doncs, sobre la participació de la més alta noblesa catalana en la conquesta i repoblament valencià, que dels 4 comtes catalans d'aqueixos anys, sols el del Rosselló, Nunyo Sans, hi apareix de forma destacada i amb un respectable patrimoni que no es veurà consolidat arran de la seua matinera mort el 1240; per la seua banda, Ponç Hug, comte d'Empúries sí que participà però no hem localitzat un possible patrimoni en recompensa; en canvi els comtes de Pallars, Roger de Comenge, i d'Urgell, Ponç de Cabrera, sembla que evitaren participar en tots aquests fets.

Quant als 8 vescomtes, un n'havia estat absorbit —el d'Àger—, dos casos coincidiren amb minories d'edat per la qual cosa no participarien en

²⁶S. SOBREQÜÉS, *Els barons*, p. 93.

²⁷S. SOBREQÜÉS, *Els barons*, p. 90.

aquestes guerres —Gastó de Montcada, vescomte de Bearn, i Roger I de Foix, vescomte de Castellbó—; altres dos serien dels grans enemics de la corona i s'entendria la seua màxima absència de tota aquesta política de la corona —Ramon Folc, vescomte de Cardona, i Guerau de Cabrera, vescomte de Cabrera—, mentre sols hi apareix la participació activa del vescomte Jofre III de Rocabertí, lligat al també participant comte d'Empúries, però sense documentar les possibles donacions que rebera, com aquest; ens queda el cas dels vescomtes de Castelnou, que sols participen de la campanya contra Al-Azraq però tampoc no en tenim constància de donacions, i, finalment, Simó de Palau, vescomte de Bas, i el més estrany en la falta de notícies car sols ser presentat per la historiografia com un fidel del rei, a qui acompanyava freqüentment per Catalunya i signava els seus documents com a testimoni del monarca.

2. ELS MAGNATS

Títols a banda, cal tenir en compte l'existència d'un grapat de llinatges que conformaren en temps de Jaume I les rengles de la més alta noblesa, allò que es coneix d'una forma imprecisa com els magnats. Parlem dels diversos Montcada, dels Anglesola, Cervelló, Cruïlles, Entença, Pinós, Cervera o Entença entre d'altres. Segur que quan coneguem millor la seua història així com la d'altres llinatges propers caldrà fer una revisió, inclòs aquest concepte de magnats; quede clar, doncs, que no pretenem fer ara una proposta de classificació de la noblesa catalana del segle XIII sinó sols facilitar la seua recerca en si participaren o no en la conquesta valenciana.

-Guillem i Pere de Montcada

Potser els més significatius i coneguts siguen els Montcada; el seu llinatge així com el seu bàndol havia patit un important daltabaix arran de la conquesta de Mallorca, on hi moriren un ventall dels caps de llinatges, bé a la guerra a les darreries del 1229 bé de pesta a la primavera del 1230; la conseqüència va ser una ampla substitució de persones que, en alguns casos, impediren la participació en la conquesta de València atesa la seua minoria d'edat; n'és el cas de Gastonet de Montcada, vescomte de Bearn. Sí en canvi tenim documentats els casos de Guillem i Pere de Montcada durant el setge

de la ciutat de València; el primer fins i tot va signar el document de la seua rendició a Jaume I el 28 de setembre de 1238.

Aquest Guillem de Montcada torna a aparèixer signant documents reials a València durant l'estiu del 1240 i en setembre del 1242, quan hi vingueren els Cabrera; el setembre del 1243 i els mesos següents del 1244 durant la conquesta de Xàtiva; també apareix signant el tractat d'Almisra i en els estius del 1245, del 1246 i del 1247, a més del període següent de guerra contra els musulmans valencians del 1248-49; la presència de Pere de Montcada és molt més escadussera, datada en novembre del 1238, després de la caiguda de València, i en juny del 1245, la qual cosa fa pensar en la seua participació en el final de la conquesta valenciana, així com en setembre i octubre del 1248, quan la revolta d'al-Azraq; encara hi ha una signatura més en un document reial, de l'1 de setembre del 1248, que situaria a València a Ramon de Montcada, germà del senescal Pere, i senyor de la baronia d'Albalat de Cinca, participant també en els mesos de la guerra contra els musulmans; tot i la seua importància nobiliària, la presència en la conquesta com també la bona relació d'aquest llinatge amb el monarca, no tenen una presència destacada al *Llibre del Repartiment* ¿Per què?.

Guillem de Montcada (1229-1278) era fill del Ramon mort a Mallorca el 1229 i va esdevenir tutor del menut Gastonet, vescomte de Bearn; senyor de Tortosa i de Fraga, apareix al Repartiment com a beneficiari d'unes cases a València el 8 de juliol de 1238, i després sols és citat com a veí d'una altra donació en Xàtiva de febrer del 1248: això és, no coneguem l'anotació dels seus béns sinó la notícia indirecta de què hi tenia unes cases i un rafal a Xàtiva²⁸.

Minses donacions per a tan alta categoria nobiliària i amistat amb el rei, la qual cosa ens fa pensar una vegada més en el caràcter incomplet dels volums de Repartiment coneguts. De fet no consta aqueix rafal de Xàtiva, i testimoni també pot ser el fet de què el 25 de juny del 1249 el rei donà a Guillem de Montcada el castell i vila de Peníscola durant la seua vida²⁹, anotació que no hi apareix al susdit Llibre quant moltes altres d'aqueix any 1249 sí que hi consten.

D'altra banda, no massa temps després, concretament el 16 de setembre del 1251 Guillem de Montcada rebia en feu el castell i vila de

²⁸*Llibre del Repartiment*, anotacions 446 i 1990, respectivament.

²⁹ACA, Pergamins de Jaume I, 1164; publicat A. HUICI-M.D. CABANES, *op. cit.*, 2, 496.

Nules —l'actual poble de La Vilavella i la "Pobla" de Nules, a La Plana Baixa—³⁰; posteriorment, el maig de 1271 el rei assignava a Guillem Ramon de Montcada deu cavalleries sobre les rendes de Peníscola, però en juliol de 1275 el rei li donava les rendes de Tortosa a canvi de l'esmentada honor peníscolana³¹; així ja va restar sols la baronia de Nules com a senyoria valenciana d'aquest llinatge durant la resta del segle.

Quant a Pere de Montcada, gaudia del títol de senescal i era senyor de la baronia d'Aitona-Seròs-Soses-Mequinensa. Pere de Montcada sols hi apareix com beneficiari de la torre de Montcada amb les seues alqueries veïnes —Horta de València—, amb una anotació tan fora de data cronològica per al Llibre del Repartiment com el 2 de gener de 1234³²; aquest fet ens fa recordar el relat de la Crònica de Jaume I sobre l'assalt i destrucció d'aquesta torre en una cavalcada anterior al setge de la ciutat de València; aquesta única donació, a més, no tingué una gran durada car el 15 de maig del 1240 Pere la va vendre al rei³³. No acabà ací l'agitada història d'aquesta honor perquè durant l'estiu del 1240 l'alqueria de Montcada fou donada als hòmens de Tremp, i en novembre del mateix any de nou a cent confreres de Calataiud, per acabar el 1245 canviada pel rei a l'Orde del Temple; ben bé palesen aquests fets l'elevadíssima mobilitat que caracteritzà moltes de les donacions del Repartiment d'aqueixos anys.

D'uns anys després, de juliol del 1258, sabem per una donació reial que un Berenguer de Montcada tenia les alqueries del castell d'Altea (La Marina), les quals eren lliurades a al-Azraq com a recompensa per acabar la guerra amb ell; a canvi el Montcada rebia unes cases i alfòndec situat a Barcelona³⁴. El que no hem pogut localitzar a les genealogies nobiliàries de la *Gran Enciclopèdia de Catalunya (GEC)* és qui era aquest Berenguer.

³⁰Arxiu del Regne de València (endavant ARV), Real, 611, f. 237 v; publicat per A. HUICI-M.D. CABANES, *op. cit.*, 3, 582.

³¹ACA, Cancelleria, registre 18, f. 9; i registre 20, f. 273 v., respectivament.

³²*Llibre del Repartiment*, anotació 2177.

³³ACA, Pergamins de Jaume I, 799.

³⁴ACA, Cancelleria, registre 9, f. 59 v.; el publiquen A. HUICI-M.D. CABANES, *op. cit.*, 4, 1030.

-Guillem d'Aguiló

Del mateix bàndol dels Montcada en què es recolzava Jaume I seria Guillem d'Aguiló —també conegut com Guillem de Tarragona—, hereu del llinatge de Ramon Bordet, repoblador de Tarragona un segle abans. Es un dels grans fidels personals del monarca, a la vora del qual apareix repetidament signant documents reials durant el setge de València per a desaparèixer després fins maig del 1245 quan torna a la vora del rei en les acaballes de la conquesta del sud valencià, concretament a la Vall de Laguar, i de nou en els temps de la revolta d'al-Azraq, concretament des de juliol del 1248 i fins l'estiu del 1249. Era senyor o més probablement castlà de Cubells, Tamarit i Montoliu, els quals drets va vendre juntament amb unes cases a Tarragona, en febrer de 1245, a l'arquebisbe de dita ciutat³⁵; també va ser castlà de Selma (Alt Camp) per l'Orde del Temple, i del castell de Fodox o Foix (Torrella de Foix, Alt Penedès)³⁶.

El *Llibre del Repartiment* ens forneix en aquest cas una considerable informació sobre el patrimoni que va rebre arran la seua participació en la conquesta: el 4 d'agost del 1237 era l'alqueria de Rascanya amb forns i molins; el 27 de març de 1238 l'alqueria d'Algiròs, també a l'Horta de València, llevat de 6 joves; el 27 d'abril és citat com posseïdor d'unes cases a València, vora les que el rei dona al noble Lladró; el 14 de maig hom parla en altra donació d'una torre a Russafa on hi va estar aquest Aguiló i el mateix passa amb altre real d'Abinbedel on també hi va hostatjar; ja després de la rendició de la ciutat hi apareix com a beneficiari d'unes cases que primer havien estat donades a Ramon de Blanch, les quals podrien ser les mateixes que apareixen en el recompte de les cases anotat en el tercer *Llibre del Repartiment* com existents en el barri de Montpeller, o bé les que se li atribueixen en el barri de Terol³⁷.

En resum, un patrimoni senyorial mitjà format per dues bones alqueries de regadiu a l'Horta de València (Rascanya i Algiròs), i les tradicionals cases a la ciutat en un nombre no gens clar atès que semblen almenys trobar-se en dos barris diferents; allò més cridaner és que un fidel

³⁵ Citat per J. MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I "el Conqueridor"*, Barcelona, 1918, p. 171.

³⁶ *Els castells catalans*, R. Dalmau editor, III, Barcelona, 1992, 2^a ed., p. 659.

³⁷ *Llibre del Repartiment*, donacions 53 i 2197; 168 i 2214; 216; 283; 359; 1202; 3288, repetida en el 3760; i 3912, cases de Galòbia, respectivament.

del monarca com Guillem d'Aguiló, de qui hem documentat la seua participació en la conquesta de Xàtiva i la guerra contra al-Azraq del 1247-1249, no aparega com a beneficiari de donacions en aquesta tongada (segon volum del *Llibre del Repartiment*); ¿pèrdua documental o és que la guerra feudal del 1247-1249 tingué altre caràcter no compensatori de la noblesa?.

-Jaume de Cervera

Altres dels llinatges més lligats a la corona i del bàndol Montcada és almenys una part de la família Cervera, en concret els germans Guillem i Ramon de Cervera. Guillem de Cervera (mort el 1244) va ser fidel conseller reial i senyor de Juneda, Castelldans, Verdú, Cérvoles, Guardiola, Pallerols, Montlleó i fins i tot Benifassà abans de la conquesta de València, castell aquest darrer que va donar al monestir de Poblet i fou l'origen del monestir cistercenc posterior; sens dubte en això va influir molt la seua actitud religiosa, la qual el va dur a Terra Santa i a fer-se monjo de Poblet al final de la seua vida. Va participar amb el rei en la conquesta de Borriana el 1233, però no el trobem pel setge de València el 1238, probablement perquè seria de molta edat. Tampoc no hi apareix el seu germà Ramon de Cervera, senyor de Gebut, Òdena, Algerri, Timor, Pujalt, Prats, Rubinat, Sant Antolí, Calaf, Freixenet, Montoliu, Torres de Segre i la Guàrdia dels Prats, potser perquè morí abans (segons la *GEC* després del 1236 en data indeterminada); en canvi a qui sí trobem en el setge de València és al fill d'aquest segon, Jaume de Cervera (mort vers 1276) i potser ja hereu el 1238 de Gebut, Butsènit i Meià; concretament signa pergamins reials a València en maig del 1238, juntament amb el comte d'Empúries i Guillem de Montcada, però no hi apareix quan la conquesta de Xàtiva, per a tornar a València arran dels primers moments de la rebel·lió d'al-Azraq: d'abril a juny del 1247 signa documents en aquesta ciutat.

Quant a les seues donacions al Repartiment, no en trobem en el cas de Jaume de Cervera, la qual cosa no és molt lògica si més no per al cas de la ciutat de València el 1238 car sí que hi participà en el setge; sols hi apareix un P. de Cervera com a beneficiari d'un obrador al carrer de la porta d'Alcàntara amb data del 18 de desembre de 1238 (posterior a la conquesta), i el mateix rep 3 obradors més a cens, amb data 3 de novembre de 1242; potser siga el mateix P. de Cervera que el 18 de desembre de 1248 rebia unes cases i 3 jовades de terra a l'alqueria d'Alcanícia, terme de

Xàtiva, o bé podria ser altra persona³⁸; el tipus de donacions, però, tot i que no impossible no semblen les més usuals per a persones de la noblesa i això no facilita la seua identificació amb alguns dels altres membres de la família noble dels Cervera, això és, el Pere i Ponç de Cervera que signaren les treves entre la noblesa catalana del 1226 pel bàndol dels Cardona-Cabrera; probablement quan la conquesta de València Pere de Cervera hauria mort, i Ponç de Cervera, fill del Guillem de Claramunt mort a Mallorca, i senyor de Claramunt, Orpí, Rubí i Cubelles, no participaria en la conquesta valenciana³⁹.

En resum, una volta més una participació demostrada en el cas de Jaume de Cervera i una no constància de rebre terres i senyories a València, a més d'una no participació de Guillem de Cervera, potser per l'edat, i en altre cas possiblement per tractar-se de nobles lligats als Cardona; el seu patrimoni estaria dins el Comtat d'Urgell.

-Guerau i Guillem de Cervelló

Altres llinatges del bàndol dels Montcada és el dels Cervelló, cognom amb major tradició entre la noblesa valenciana. Ramon Alemany de Cervelló i el seu nebot Guerau de Cervelló participaren i moriren a la conquesta de Mallorca, per la qual cosa aquest llinatge va arribar al temps de la conquesta valenciana en una situació de transició que debilità la seua participació; especialment en el cas de la línia del segon car Guerau, senyor de Cervelló, Roqueta, Miralles, Aguiló, Gelida, Vilademàger, Ferran i la Granada va morir molt jove i sols tenia una filla hereua de poca edat. Aquests fets deixaren la representació d'aquest cognom en mans dels fills de Ramon Alemany: de Guerau II de Cervelló, senyor de Cervelló, Querol, Montagut, etc., i del seu germà Guillem II de Cervelló (mort vers 1270), casat amb Alamanda de Cabrera, i que el va succeir en l'herència familiar en data indeterminada; hi ha altres dos germans, Berenguer i Hug, que ens queden a hores d'ara més boirosos⁴⁰.

Doncs bé, aquest Guillem de Cervelló el trobem repetidament participant en els fets de la conquesta de València, tant al setge de la ciutat

³⁸*Libre del Repartiment*, donacions 1710, 1722, i 2028, respectivament.

³⁹*Els Castells Catalans*, III, 1992, p. 894.

⁴⁰*Els Castells Catalans*, III, 1992, p. 550.

en agost del 1238 i en el pacte de rendició de Zayyan, com acompanyant Jaume I el setembre del 1242 quan la visita del comte d'Urgell a València, com a la conquesta de Xàtiva del 1244, i quan la revolta d'al-Azraq, concretament el trobem a València signant un document reial l'1 de juliol de 1248. En canvi, no pot dir-se que aparega al Llibre del Repartiment i, això, una volta més, sí que és sospitós sobre el seu contingut; sols hi apareix un Guerau de Cervelló, a qui el rei estableix per 60 sous dues cases i un alfòndec a Russafa el 9 de desembre del 1242 (Guillem va estar a la ciutat el 23 de novembre) i que té unes cases i corral al barri de Lleida de la ciutat de València, i un Bernat de Cervelló qui té una honor també a Russafa datada el 1240, però que també hi apareix com a propietari de les cases del barri de Lleida abans esmentades com d'un Guerau⁴¹; aquest darrer fet ens fa dubtar de l'exactitud de la informació del Llibre del Repartiment, el qual ben bé podria haver confós el nom del posseïdor en fer-se les còpies dels documents: ¿Guillem, Guerau, un Bernat desconegut en les genealogies?; no ho sabem segur.

-Berenguer i Gombau d'Entença

Un grup familiar que sí apareix de forma més clara en els fets de la conquesta és el dels Entença, llinatge que justament en temps de Jaume I va a viure un considerable ascens patrimonial⁴²; el cap d'una de les branques, Bernat Guillem de Montpeller o d'Entença, va morir al Puig de Santa Maria, abans del setge de València i després de participar en la conquesta de Borriana, fets que hi apareixen relatats pel rei en la *Crònica* en ser oncle seu. Aquest text també ens fa saber que el seu fill, Guillem, va ser cridat pel rei a la guerra però que, en ser un infant de 10 o 11 anys⁴³, varen ser els seus parents de l'altra branca, els germans Berenguer i Gombau d'Entença, els que hi anem a trobar repetidament vora el monarca en tot el procés de la conquesta valenciana.

Berenguer d'Entença (mort vers 1249) era senyor de la baronia d'Entença (Ribagorça) i ja apareix prop del rei des de la fortificació d'El Puig el 1237, mentre Gombau el documentem si més no des d'abril del

⁴¹*Llibre del Repartiment*, donacions 3558; 1289 i 3860, respectivament.

⁴²B. GARÍ, *El linaje de Entença*.

⁴³*Llibre dels Feits*, capítols 231 i 235.

1238; ambdós signen com a testimonis la capitulació de València i Gombau també hi apareix en novembre de l'any següent, juliol de 1240 i successivament en les diverses estades del rei a València; en maig del 1242, arran de la concessió de la carta de capitulació dels moros d'Eslida al rei, hi signa un Guillem d'Entença, no sabem si confusió de l'inicial G. pel copista o es tracta del fill i hereu d'aqueix nom de Berenguer d'Entença, casat amb Alamanda de Sant Martí; aquest enllaç el permeté accedir a un gran patrimoni senyorial a la Catalunya Nova procedent del llinatge Castelltalló, i el va significar un considerable ascens social reforçat per les donacions reials al País Valencià i nous matrimonis de major categoria. Gombau d'Entença també el tenim documentat acompanyant el rei —per la signatura com a testimoni dels seus documents— en els moments immediats a la rendició de Xàtiva el 1244 i al setge de Biar que finalitzà la primera onada de la reconquesta valenciana, en febrer del 1245; finalment, també el documentem pel mateix sistema a València i vora el monarca en encetar-se la rebel·lió d'al Azraq a partir de l'estiu del 1247, en el setge de Llutxent en març del 1248 i durant l'any següent.

Berenguer d'Entença, qualificat de *miles*, hi apareix al Repartiment com beneficiari de la senyoria del castell i vila de Xiva i Pedralba (25 de setembre de 1237); el 14 d'abril de 1238 li afegia 5 jovades de terra de regadiu a l'alqueria de Perenxisa (actual terme de Torrent), i el 2 de maig unes cases i hort al barri de Benadub de València⁴⁴; no documentem cap donació posterior, la qual cosa coincidiria amb la seua aparent absència per terres valencianes durant la conquesta de Xàtiva i la rebel·lió musulmana del 1247-1249.

Per la seua part, el seu germà Gombau d'Entença sols hi apareix com a beneficiari de l'alqueria de Torís, a la Vall d'Alcalà, el 23 d'abril de 1238⁴⁵, però no consten cases, terres o donacions a Xàtiva arran de la seua estada a València deu anys després. No sabem si un Guillem d'Entença beneficiari d'un casament a la nova vila de Gandia i 3 jovades de terra a Beniató seria l'esmentat fill de Berenguer (13 d'agost del 1249), però és molt significatiu que el 3 de febrer de 1242 Guillem d'Entença done a sa muller Alamanda de Sant Martí, com a dot, la vila de Castelltalló, vora Sagorba, i la vila de Rafals, a la Llitera, i que en una donació reial de juny de 1258,

⁴⁴*Llibre del Repartiment*, donacions 72 i 2204; 191 i 248, respectivament.

⁴⁵*Llibre del Repartiment*, donacions 208 i 2215.

Guillem d'Entença, ja difunt, és citat com senyor de Castellnou (Alt Palància) i El Puig (L'Horta)⁴⁶; ¿com havien arribat Castellnou i El Puig a mans dels Entença, bé al dit Guillem o a son pare Berenguer?; allò cert és que es tracta d'un patrimoni que no hi apareix al Repartiment.

En resum, podem parlar d'unes donacions típiques de membres de la noblesa amb un patrimoni de senyories poblades de musulmans, més gran per al germà titular del llinatge, però amb el dubte de la falta de béns a la ciutat de València del segon i el que la seua participació en la conquesta de Xàtiva i la guerra del 1248 no va implicar unes donacions corresponents documentades.

Posteriorment Guillelma de Luésia, muller de Berenguer d'Entença, i el seu fill Guillem (Berenguer) d'Entença, vengueren la meitat de Xiva a Pere Martí d'Ango, suposem que per deutes⁴⁷; també un membre de l'altra branca del llinatge, Ramon Guillem d'Entença, fill del Bernat Guillem mort al Puig el 1237, fou nomenat "sobrejuntero" del Regne de València entre el riu d'Ulldecona i el Xúquer en juliol de 1258⁴⁸. Amb Berenguer d'Entença (1257-1290) i la seua filla Saurina d'Entença, muller de Roger de Llúria, seguí l'arrelament del llinatge a terres valencianes mitjançant la senyoria de Xiva i el Puig, mentre la branca de Gombau d'Entença també la documentem ja que la seua filla Teresa d'Entença, senyora de Torís i casada amb Pere Ferrando d'Íxer, rebé en abril del 1275 el castell de Torres, situat entre Bunyol, Montroi i Xiva, la qual cosa vol dir veí a Torís⁴⁹.

-Ramon Berenguer d'Àger

Així mateix, entre els fidels del monarca durant tot aquest procés de la conquesta de València, s'hi troba el noble Ramon Berenguer d'Àger; pensem és fill del noble del mateix nom, mort vers 1210 i germà segon d'Arnau d'Anglesola, senyor de Vallbona⁵⁰. La seua terra pairal seria la

⁴⁶*Llibre del Repartiment*, donació 3165; Arxiu de la Catedral de València (ACV), pergami 1309, publicat per A. HUICI-M.D. CABANES, *Documentos de Jaime I*, 2, 347; i ACA, Cancelleria, registre 10, fol. 69.

⁴⁷ACA, Pergamins de Jaume I, 1160; publicat per A. HUICI-M.D. CABANES, *op. cit.*, 2, document 493.

⁴⁸ACA, Cancelleria, registre 10, fol. 63.

⁴⁹ACA, Cancelleria, registre 20, fol. 240.

⁵⁰*Gran Enciclopèdia de Catalunya*, veu Anglesola, p. 372.

vila d'Àger (Noguera) dins el vescomtat del mateix nom i per tant lligat al comtat d'Urgell, tot i la seua fidelitat a Jaume I⁵¹. Aqueixa relació familiar amb els Anglesola ho confirma un document del 1212, quan va signar juntament amb son pare homònim i ja ingressat com a frare del'Orde del Temple i amb Guillem d'Anglesola, la carta de franqueses de l'Aguilar i Castellpagès (terme de Vilanova de la Barca, Segrià)⁵².

Tot i aqueixos lligams familiars, més endavant sembla ser un personatge lligat al gran conseller reial Guillem de Cervera car en desembre de 1234, a precés seus, Jaume I li atorgà per sa vida el feu reial a la ciutat de Lleida i Castellsdàsens, tal com l'havia tingut el mateix Cervera; participà en la conquesta de Mallorca⁵³, i ja al final de la seua vida, en agost del 1255 Ramon Berenguer d'Àger havia esdevingut Templer i va retornar o vendre al rei la "honor" de Cervera composta per Juneda i Castellsdàsens.

Documentalment ens hi apareix a València com a testimoni dels pergamins reials des del maig de 1238 i signà el text de la rendició de la ciutat de València, fets en els quals també el nomena la Crònica reial; torna a aparèixer en maig del 1240 i en novembre del 1242 acompanyant el monarca a València, i, finalment, arran la revolta d'al-Azraq, en maig del 1247, però no hem trobat esment per aquestes vies de la seua participació en la conquesta de Xàtiva del 1244.

Sí hi apareix de forma més completa al Llibre del Repartiment: el 10 d'octubre de 1238 rep el castell i vila de Vilafamés amb forns i molins i la vall de Veo (Serra d'Eslida) amb les seues alqueries i cases; el 12 d'abril del 1239 el rei li dóna les cases de Mahomat Aljaçiri, a València, les quals sabem que s'hi trobaven en la partida de Santa Maria (la Seu), des de l'arc que hi ha davant l'església fins al barri de Montblanc, a l'entorn de l'alcàsser reial, per tant al centre de la ciutat; una dècada després, arran de la seua participació en la guerra contra al-Azraq, el 30 de juliol de 1248 rep unes cases a Xàtiva, tres joves de terra a Bisquert i una jove de vinya en el terme de Xàtiva⁵⁴.

⁵¹*Els Castells Catalans*, VI-1, p. 214.

⁵²*Els Castells Catalans*, I, p. 329.

⁵³P. CATEURA, *Sobre la aportación*, pp. 30-34.

⁵⁴*Llibre del Repartiment*, donacions 900 i 2190; 903 i 2249; 1142; 3528 i 3844; i 2580, respectivament.

En resum podem considerar-ho una donació important entre la noblesa que participà en la conquesta: dos senyories, una de més allunyada com la de Vilafamés, i les donacions de cases a València i també de terres a Xàtiva. No coneguem documentalment el futur d'aquest patrimoni però atès que el 1240 Vilafamés torna a ser donat pel rei i que el 1242 el mateix monarca pactava una carta de poblament amb els sarraïns de la Serra d'Eslida, inclòs el terme de Veo, cal pensar que al poc de temps de les donacions quan la conquesta de València tornaren a mans de Jaume I, potser per compra o per canvi, cosa ben bé habitual en aquell període.

-Guillem d'Anglesola

El llinatge dels Anglesola és també un dels constants rebels contra la monarquia, seguint-ne el bàndol dels comtes d'Urgell dels qui són vassalls per les terres d'Anglesola; a més, és difícil reseguir-los la pista car si més no actuaren simultàniament cinc Anglesoles durant els anys de la conquesta valenciana: Guillem III (+1296), baró de Bellpuig, i el seu germà Berenguer Arnau (+1282), senyor de Butsènit i Utxafava; Bernat II, baró d'Anglesola, Seana, Térmens, etc. (+1252), i el seu germà Berenguer III (+v.1277), qui el va succeir en aquesta línia; finalment Pere II d'Anglesola (+v.1250), senyor de Miralcamp, Sidamon, etc⁵⁵.

D'acord amb aquest context, no hem pogut documentar cap Anglesola en la conquesta de València del 1237-39 per la via de la signatura en els documents emesos pel rei; cal esperar a juliol del 1240 per a trobar el nom de Guillem d'Anglesola, el senyor de Bellpuig (Urgell), i ja d'una forma més habitual arran de la rebel·lió dels musulmans del 1247; Guillem va estar a València si més no en abril i maig del 1247, en maig i juliol del 1248, en juliol i agost del 1249 i en febrer i març de 1250. Aquesta informació, però, sembla completar-se amb les donacions del Repartiment, en el qual hi apareix Guillem com a beneficiari d'unes cases i hort a Sogorb el 20 d'agost de 1248, i el 15 de març de 1249 d'unes cases, 4 jovades de terra i 2 fanecades d'hort tot al terme de Morvedre⁵⁶; això vindria a confirmar la seua no participació en la conquesta de la ciutat de València, tot i que donada la categoria del llinatge sembla reduït el patrimoni obtingut;

⁵⁵*Gran Enciclopèdia de Catalunya*, veu "Anglesola", pp. 372-373.

⁵⁶*Llibre del Repartiment*, donacions 2465 i 3125, respectivament.

a més a més, en aquests anys Guillem III d'Anglesola ja era un senyor valencià, concretament de la baronia o tinença de Culla (Alt Maestrat), arran del seu matrimoni amb l'hereua, Constança d'Alagó, filla d'en Blai d'Alagó, senyor de Morella, Culla i Les Coves de Vinromà, mort el 1240.

Potser siga Berenguer III d'Anglesola, encara fill fadrístern dels senyors d'Anglesola, qui aparega com beneficiari d'unes donacions l'any 1239: concretament el 17 de gener rep les cases d'Hamet Abinfamuda al barri de Xepolella de València (n. 1005), potser les atribuïdes a ell al barri de Tarragona, dels jueus i de la Ràpita, assenyalant-se que no hi resideix, i el 26 de gener un hort de Mahomet Alguaçir a la Boatella⁵⁷. Anys a vindre, quan sí hem documentat a Guillem d'Anglesola a València arran de la revolta dels musulmans i el repartiment de 1248-49, hi apareix de nou Berenguer d'Anglesola amb el seu germà Pere Despuig com beneficiaris d'un casal de molins a Cullera, a la vora del riu Xúquer (25 de gener 1248), i el 23 de juliol cases a cadascú al raval de Cullera i 4 jовades de terra al seu terme⁵⁸; la donació d'un molí —la seua possessió i els seus beneficis, la qual cosa no vol dir que siguen els moliners que hi treballen— ens fa identificar aqueix Berenguer d'Anglesola com algú de certa categoria i que poguera identificar-se amb el noble en qüestió.

En un altre cas sembla més nítid el que no es tracta d'un membre d'aquest llinatge; parlem d'un Bernat d'Anglesola que un 23 d'agost de 1249 rebia 4 jовades de terra a l'alqueria de Seta, terme del castell de Tollos, dins una donació conjunt a més gent i en la que un tal Pedrolo de Lleida n'era el cap del grup⁵⁹.

Un Pere d'Anglesola apareix juntament amb 8 peons l'11 de maig de 1248 com beneficiari de 3 jовades de terra a 3 alqueries del terme de Rugat (Vall d'Albaida), ampliades el 17 de maig amb un hort d'una fanecada i 7 jовades de terra a la mateixa vila d'Albaida i el seu terme juntament amb 8 persones més que porten cavalls i armes, diferenciats així dels 93 peons que els acompanyaven, i encara el 17 de juny rebia un forn, i el casal de molins amb una torre de la vila d'Albaida la vella, que en foren del seu alcaid Alí Alcuxo⁶⁰; es tracta de tot un patrimoni considerable, diferenciat

⁵⁷*Llibre del Repartiment*, donacions 3752 i 1023, respectivament.

⁵⁸*Llibre del Repartiment*, donacions 2358 i 2368, respectivament.

⁵⁹*Llibre del Repartiment*, donació 2883.

⁶⁰*Llibre del Repartiment*, donacions 1962; 1955, i les 1951 i 2570, respectivament.

per la seua categoria com cavaller front el dels peons, la qual cosa ens fa buscar la identificació d'aqueix Pere d'Anglesola entre els rengles de la família d'aqueix nom. I efectivament hi ha un Pere d'Anglesola, senyor de Miralcamp, Sidamon, Alcoletge i Fondarella, mort vers 1250 i cosí germà del Bernat i Berenguer d'Anglesola esmentats, senyors de la línia central dels barons d'Anglesola, el qual podria coincidir amb aquest personatge.

En resum, constatem una certa dificultat d'identificació dels membres d'aquest llinatge; sols Guillem d'Anglesola és més segur atès la seua signatura als documents reials, i, llevat del cas de Berenguer, documentat per donacions el 1239, els altres dos casos, el mateix Guillem i Pere d'Anglesola semblen sols participar en les campanyes de la guerra contra Al-Azraq; això palesa una diferència respecte l'estricta guerra de conquesta de València, on, com ja hem explicat abans, tampoc no participà el comte d'Urgell, senyor superior d'ells en la jerarquia feudal catalana.

-Galceran de Pinós

Es tracta d'altre dels grans llinatges de la Catalunya Vella, corresponent al segon rengle darrere dels comtes i vescomtes; en aquest cas també pertanyent al bàndol dels Cardona, Galceran IV de Pinós (1207-1277) era senyor de la baronia del seu nom amb la vila de Bagà, i de Vallmanya, Tàrraga, Josa, Talteüll, Fòrnols, etc. No en trobem referència de la seua presència en la conquesta de València del 1238 ni en la de Xàtiva del 1244, però en canvi sí hi apareix acudint a la guerra contra els musulmans valencians arran de la revolta d'al-Azraq; concretament signà documents amb el rei en el setge de Llutxent en abril de 1248, i de nou a València en juliol i setembre del mateix any, però no hem localitzat cap donació que recompensara la seua participació, ni al Llibre del Repartiment ni tampoc en donacions individuals conservades. De nou el dubte: carències i pèrdues arxivístiques, o bé una simple estada de guerra feudal sense recompensa reial; ja hem vist que altres nobles de la seua categoria i posició sí que en reberen.

-Berenguer d'Erill

Els Erill són un dels llinatges dels Pirineus, procedents del castell d'Erill (Alta Ribagorça) que anaren expandint-se vers el sud, per la Baixa Ribagorça durant el segle XII. També del bàndol dels Cardona, Guillem

d'Erill seria el titular d'Erill, Monesma, Almenar, Calassanç i Capella fins 1252 aproximadament, succeint-lo el seu germà Berenguer d'Erill durant les dècades centrals del segle XIII; la genealogia que n'aporta la GEC és força confusa amb coincidència de dates en la possessió de la senyoria d'Erill entre l'esmentat Berenguer d'Erill, Sibil·la, dona de Ramon de Montcada, i Guillem II d'Erill.

Allò cert és que Berenguer d'Erill és un dels testimonis del document de rendició de la ciutat de València a Jaume I el setembre de 1238, sense que el tornem a trobar esmentat en cap altre document d'aquest període estudiat datat a València o els seus pobles; paral·lelament, tampoc no hi és al *Llibre del Repartiment*, per la qual cosa podem considerar que fou un dels llinatges que vingueren a la campanya per la conquesta de la ciutat i no repetiren, tot i que tornem a assenyalar la sospita sobre el per què alguns nobles com aquest no reberen terres o senyories com sí fou el cas d'altres. ¿On hi era la diferència?

-Pere de Queralt i Ramon de Timor

Els Timor són un altre dels llinatges històrics de la noblesa catalana del segle XII i inicis del XIII, radicats a la Segarra. Arnau de Timor, senyor de Timor i Queralt, també membre del bàndol nobiliari dels Cardona i sembla que vassall feudal dels Cervera, va morir el 1236, per la qual cosa els coetanis dels fets de la conquesta valenciana foren els seus tres fills Pere de Queralt, senyor de Queralt, Dalmau de Timor, senyor de Valldossera i les Piles, i Ramon de Timor (mort el 1254), senyor de Timor, Sant Antolí, Rauric i Montlleó, a més d'altres fills secundaris; seguint el testimoni dels pergamins reials datats a València podem saber que Pere de Queralt sí participà del setge de la ciutat, on hi era en agost del 1238, i també fou dels pocs signataris nobles de la capitulació de la ciutat el 28 de setembre d'aqueix any, però no el tornem a trobar per aquestes terres ni tampoc no hi apareix al *Llibre del Repartiment* —no semblaria tractar-se d'ell una donació del 4 d'abril de 1238 a un F. de Queralt, d'unes cases a València i hort i 3 jovades de terra a l'alqueria de Pala (L'Horta)—⁶¹; tot i que podria tractar-se d'una mala lectura o còpia, ens sembla poca donació per a un noble signatari de la rendició de València.

⁶¹ *Llibre del Repartiment*, donació 188.

Quant als altres membres del llinatge, efectivament trobem Ramon de Timor acudint a València arran la revolta d'al-Azraq en la primavera de 1247; concretament signa documents reials en maig d'aqueix any, i de nou en juny i agost del 1249, però no hi apareix al *Llibre del Repartiment* com a beneficiari de terres o senyories. N'és, per tant, un altre dels participants sense benefici conegut juntament amb el seu germà una dècada abans.

* * *

Per raons d'espai sembla oportú acabar amb aquest primer lliurament sobre quina noblesa catalana participà d'una manera o altra en la conquesta i repartiment valencià del segle XIII. Ja hem comentat la dificultat de concretar qui són realment els magnats d'aquell temps, i és per això que segurament serà discutible deixar per a altre treball llinatges com ara els Creixell, Cruïlles, Ribelles, Centelles, Vernet, Òdena, Sant Vicenç, Bell-lloc o Saportella, per citat aquells que hi trobem en la documentació reial o del Repartiment valencià, però en tot cas també hi participaren.

Per a acabar el treball volem aportar dos llistats més de nobles catalans presents a les guerres i/o beneficis del repartiment; es tracta d'aquells membres, ara sí de la noblesa mitjana, que hi són presents com a testimonis en les signatures dels documents reials; de nou la jerarquia no sempre és precisa, perquè no la coneguem bé, però es tracta de gent que per unes o altres raons eren més a prop del monarca, i sempre en terres valencianes; es tracta presumiblement de *militēs* i cavallers de segona fila, però caldrà reconstruir els seus llinatges i lligams; són els següents: els Guàrdia o Saguàrdia, els Urtx, Peralta, Despuig, Alentorn, Cornudella, Castellbisbal, Montpaó, Mont-ral, Conesa, Sentmenat, Tornamira, Granyena, Boixadors, Casserres, Rocafull, Masquefa i Bages.

El segon llistat de noblesa catalana seria el d'aquells que no han aparegut en la documentació dels pergamins o registres de cancelleria coetanis, i dels quals sols en tenim referència perquè hi apareixen al *Llibre del Repartiment* com a beneficiaris de cases i terres i qualificats com a *miles*; concretament es tracta de Bernat de Balsareny, Guillem de Peguera, Gombau de Berga, Ramon de Calvera, Bernat de Calvera, Guillem de Campcentelles, Portolès, *miles* de Castellblanc, Mir Ciutadia, Berenguer Ciutadia, Pere de Clariana, Berenguer de Cros, Bernat Desllor, Guillem de L'Escala, Guillem d'Espallargues, Guillem de Font, Arnau de Fòntova, Huguet de Font-roja, Pere de Galliners, Pere de Granollers, en Montoliu, Ponç de Montsoriu,

Guillem de Pacs, Bernat de Rosanes, Bernat Sacort, Guillem de Sant Pere o Sempere, Guillem de Sarrià, Bernat de Sa Salada, Guillem Seguer de Rocafera, Berenguer del Solot, Bernat de Togores, Pere de Viacamp, Berenguer de Vilafranca, Ponç de Vilafranca i Pere de Vilaragut.

Sobre el per què de tot plegat, la llum se'ns fa més aclaridora si resseguim amb cura les incidències de les guerres nobiliàries del regnat de Jaume I; en elles participaren gran part dels llinatges catalans, encapçalats pels dos totpoderosos, els Cabrera, que controlen també el comtat d'Urgell, i els Cardona, amb el seguici de bona part de les famílies més actives i importants del Principat, però és que, a més a més, aqueix conflicte poder reial/poder feudal jerarquitzat i, fonamentalment, aliè a l'intervencionisme reial, va ser tot un Guadiana que aflorà periòdicament al llarg del segle XIII; si més no podem parlar de l'acord del rei amb Guerau de Cabrera del 1222, del breu conflicte d'uns mesos el 1228 quan la comtessa Aurembiaix d'Urgell reclama el comtat i nou acord consegüent; de la llarga guerra de 1232 a 1236 entre Pons de Cabrera, reclamant del comtat front l'infant Pere de Portugal, fins el nou acord de Tàrraga del 1236 quan se li reconeix el comtat però a canvi de lliurar Lleida i Balaguer a la corona⁶². Són doncs els anys de la conquesta de Borriana, per la qual cosa sembla lògic l'entendre l'absència dels Cabrera en aquesta primera campanya del rei Jaume I per terres valencianes. Seguiren uns anys de tranquil·litat, en els quals crida l'atenció la clamorosa absència del llinatge en la conquesta de la ciutat de València, i, curiosament, apareixen per la ciutat el setembre de 1242, any en què el comte Ponç aconseguix del rei que li retorne la ciutat de Balaguer —cal creure doncs en un dels pocs moments d'entesa...—; el comte Ponç de Cabrera morí el 1243 i el succeí el fill segon conegut com Àlvar de Cabrera, menor d'edat, resident a Castella amb sa mare, i que sols aparegué per Balaguer el 1253 amb 14 anys per la qual cosa és comprensible la seua absència en els moments de la rebel·lió d'al-Azraq pels volts del 1247-1249.

El segon gran conflicte amb el rei tingué lloc el 1259-1260, en el context de l'increïble plet matrimonial del comte Àlvar i que acabà amb una concòrdia provisional⁶³; tot i la debilitat del llinatge quan mor el comte

⁶²F. SOLDEVILA, *Els barons*.

⁶³F. CARRERAS CANDI, *Rebel·lió de noblesa catalana contra Jaume I en 1259*, "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", XII-47 (1912), pp. 361-374, 502-540.

Àlvar el 1267, i la consegüent venda d'Urgell al rei Jaume I, els teòrics hereus Ermengol i el seu germà Àlvar, vescomte d'Àger, tornaren a revoltar-se el 1274, per la qual cosa no sembla raonable que participaren en la consegüent guerra contra els musulmans valencians de 1275-1277, atès a més que, mort Jaume I, de nou tornaren a enfrontar-se el 1276 contra el nou monarca Pere el Gran, sols apaivagat el 1278 amb el conveni d'Agramunt, per a tornar a esclatar el 1279-80 quan va esdevenir-se l'acte final amb la presa de Balaguer pel rei Pere III i la captura consegüent de pràcticament tota la noblesa rebel. Es unànime l'opinió dels historiadors en què el fet de Balaguer del 1280 marcà una fita i que a partir d'aqueix moment pot parlar-se de fidelitat i col·laboració generalitzada de la noblesa catalana amb la monarquia, desactivant-se tota la remor de fons que havia marcat el regnat de Jaume I. Contem doncs si més no 4 grans rebel·lions armades: 1233-1236, 1259-1260, 1274-1276 i 1279-1280, cronologia que cau amb la conquesta de Borriana i la segona rebel·lió dels musulmans valencians, deixant però amb una teòrica possible col·laboració nobiliària les dos grans campanyes de la ciutat de València (1237-1239) i la de Xàtiva-Biar (1244-1245) així com la consegüent rebel·lió dels musulmans valencians i el repartiment generalitzat del regne (1247-1249).

Cal recordar a més que, a la conquesta de Mallorca, el bàndol nobiliari Cabrera-Cardona no hi va assistir i no va rebre tampoc compensacions en forma de lots del repartiment de l'illa, per la qual cosa podem albirar l'existència d'un constant distanciament entre aquest sector i les campanyes bèl·liques —i els seus beneficis— de la corona.

Tots aquests fets són els que explicarien el per què de la no presència d'una part —organitzada feudalment— de la noblesa catalana en la conquesta de València; potser raons no tan nobles com les de tipus religiós i de creences, però sens dubte ben reals i significatives. Pensem que no tenia raó A. Ubieto en diferenciar els "comportaments" dels pobles —aragonesos *versus* catalans— en la conquesta i repoblament valencià; la noblesa catalana va participar en gran nombre, però no d'una forma desordenada sinó enquadrada i jerarquitzada pels lligams feudals que constituïen la veritable xarxa del poder en la societat europea del segle XIII; si no acabem d'entendre perquè uns vingueren i altres no, crec que només serà degut a què desconeguem les veritables xarxes dels lligams feudals d'aquells temps, freqüentment entrecreuades, i en les que alguns llinatges tant podien estar relacionats amb altres nobles com amb el monarca. Aqueixa teranyina és la que ens resta per esbrinar.

RÉSUMÉ

Les études réalisées sur la conquête de Valence pour le roi Jaume I pendant le XIIIe siècle, ont remarqué la plus grande participation de la noblesse aragonaise que non de la catalane, aussi bien dans la guerre comme dans la repartition de la terre et les villages. Plus encore, on dit que les aragonais furent restés au Pays Valencien pendant que les catalans seulement participèrent pour de raisons religieuses. Cette étude, que révise la totalité des documents royaux aussi comme les donations du *Repartiment* et du même texte de la chronique du roi Jaume I, démontre tout le contraire. La participation de la noblesse catalane dans la conquête de Valence a été très importante —plus de 150 chevaliers—, malgré toute une série de caractéristiques qu'on explique au travail; basiquement on remarque les variations dans la participation d'uns ou autres linages nobiliaires selon les diverses campagnes militaires du 1233. 1237-1238, 1244-1245 et 1247-1248, et qui a été décisif dans la participation d'uns ou autres nobles la intermittente guerre entre les groupes nobiliaires de la Catalogne pendant le XIIIe siècle.

SUMMARY

The studies about the conquest of Valence by the king Jaume I during the XIIIth century had emphasized the more great participation of the Aragonese nobility rather than the Catalan, so in the war as in the repartition of the land and the seigniories. Also it's affirmed that the Aragonese people remained in the Valencian country, though the Catalans only came by religious reasons and went back to their land. This paper revises all the royal documents of the chancellery, the donations of the *Repartiment* and also the chronicle of the king Jaume I, and demonstrates the opposed situation. The participation of the catalans nobility in the conquest of Valencia was very important —more than 150 knights—, but with certain characteristics that are explicated in the study; basically, it's underlined the variations in the participation of one or another nobiliary family during the military wars of 1237-1238, 1244-1245 and it was decisory in this question the alternative war among the nobiliary groups of Catalonia during the XIIIth century.